

OBITELJSKOPRAVNI POLOŽAJ ŽENA U FRANCUSKOJ OD 1789. DO 1816. S ANALIZOM CODE CIVILA IZ 1804. GODINE

Pitanje temelja izgradnje suvremene obiteljskopravne regulative*

Doc. dr. sc. Zrinka Erent – Sunko**

UDK 347.61/.64-055.2(44)“1789/1816“

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: rujan 2010.

Rad istražuje dosege obiteljskopravne regulative u Francuskoj nakon 1789. godine navodeći novine u Zakonu o braku i obitelji iz 1792. te analizirajući tekst Code civila koji je donesen 1804. godine kada je duh revolucije bio već toliko ublažen da su se prirodna prava tumačila prema potrebama očuvanja društvenog poretka. U usporedbama ovih zakona često se zaboravlja na društvene uvjete i niz čimbenika koji utječu na odnose u obitelji i položaj žene. Tako se stječe dojam da je Zakon iz 1792. napredan, a da su dosezi Code civila u tom području povratak na staro te u cjelini čine loš temelj za razvoj prava žena. Istina je u sredini, to više što se ocjena utjecaja na razvoj tzv. “ženskih prava” ne može dati u cjelini već kroz pojedine institute i njihovo stavljanje u kontekst društva koje do Treće Republike trpi stalne promjene vlasti.

Ključne riječi: Francuska revolucija, Zakon o braku i obitelji iz 1792., Code civil, prava žena, razvod, očinska vlast

UVOD

Francuska revolucija, kako se na prvi pogled čini, posebice u istraživanjima koja se bave položajem žena i pokretu za ženska prava u povijesti, nije ispunila očekivanja žena, ponajprije u području javnog prava. Ipak, nesporno je da ne-

* Rad je pisan na temelju istraživanja o povijesnopravnom položaju žena u Europi provedenog u okviru projekta “Hrvatska pravna kultura u europskom okviru: tradicija i modernizacija” voditelja prof. dr. sc. Dalibora Čepula.

** Dr. sc. Zrinka Erent – Sunko, docentica Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Trg maršala Tita 14, Zagreb.

ispunjena očekivanja nisu umanjila važnost tih zbivanja za razvoj prava žena u društvenom i privatnom životu¹. Borba za slobode i prava ljudi općenito i osvještavanje žena sudjelovanjem u revoluciji izvršili su velik utjecaj na mnoga društvena kretanja, pa tako i na položaj žena i “žensko pitanje”, ne samo u Francuskoj. No, kod pitanja vezanih posebno uz položaj žene u obitelji, njezina prava i obveze, tj. odnos s drugim članovima obitelji, taj se utjecaj često prikazuje dvojbenim, nedostatnim, pa čak i korakom unatrag. Može li se cijela obiteljskopravna regulativa ili samo neki njezini dijelovi u postrevolucionarnoj Francuskoj smatrati takvima i bi li se novim pogledom i kroz prizmu dosega suvremene obiteljskopravne regulative pri negativnoj ocjeni mogle barem uzeti u obzir neke olakotne okolnosti? Postoji li, u povijesnopravnoj literaturi toliko puta naglašavan, raskorak između vremena prije i za Napoleona? Odgovor na ta pitanja svakako ne bi trebao opravdati odredbe koje su nazadne ili stagnirajuće za razvoj prava žena, već bi ih trebao staviti u kontekst mogućeg i na taj način ublažiti kritički stav. Prvi revolucionarni zamah, u obiteljskopravnoj regulativi nakon zbivanja 1789. godine konkretiziran u odredbama Zakona o braku i obitelji² 1792. godine, ocjenjuje se uglavnom uz pozdravljanje promjena koje on donosi, bez ocjena realnog i ostvarivog, dok se na *Code civil* donesen 1804. (njegova je regulativa u području obiteljskog prava, osim instituta razvoda braka, trajala puno duže), velikim dijelom i zbog Napoleonova “sudjelovanja” u njegovu donošenju i njegova stava prema ženama, gleda kao na povrat u vrijeme prije revolucije. Promjena vlasti, nova organizacija uprave te donošenje niza zakona u drugim pravnim područjima u samom je početku i za obiteljskopravni položaj žene značilo odmak od *ancien régime*a. No tim se odmakom nije smjelo izazvati djelovanje nekih čimbenika koji su, prema mišljenjima onih koji stvaraju novi poredak, mogli uzrokovati slabljenje države. Ali, prije svega, čini se da korak dalje koji je dio društva očekivao u području prava žena i odnosa unutar obitelji nije mogao biti učinjen zbog toga što u kontekstu muško-ženskih odnosa društvena klima, koju su činili tradicija, Crkva, ekonomski uvjeti i drugi čimbenici, nije mogla dati ni približno isto po-

¹ Usporedi Sledziewski, E., *The French revolution as the Turning point*, u: *A History of Women in the West, IV. Emerging Feminism from Revolution to World War*, ur. Fraisse, G.; Perrot, M., Cambridge–London, 1993., str. 33.

² Ovo nije njegov službeni naziv, ali ga tako nazivamo zbog njegova sadržaja. Prema Kurtović, Š., *Opća povijest prava i države*, knjiga II, Zagreb, 2005., str.170. U literaturi se ipak većinom spominje kao Loi de 1792, odnosno Zakon iz 1792. Tako i Alinčić, M., *Rastava i razvod braka u 20. stoljeću*, Zbornik PFZ, vol.52.,br.6., 1159-1180., 2002., Zagreb, str. 1165. te Alinčić, M., *Gradanski brak sklopljen prema državnim propisima i u vjerskom obredu*, Zbornik PFZ, vol.47, br.6, 643-765, 1997., Zagreb, str. 650. .

četno stajalište ženama i muškarcima. Jednakost koja se temeljila na prirodnim pravima i proklamirala pod utjecajem škole prirodnog prava ne samo da nije podrazumijevala ravnopravnost žena i muškaraca, već nije podrazumijevala ni tako proklamiranu jednakost za sve muškarce. Naime, ustavom iz 1791. godine pravo glasa nisu imali ni muškarci koji su bili sluge kao i svi oni koji su plaćali porez manji od tri nadnice.³ Deklaracija o pravima čovjeka i građanina koja je prethodila Ustavu i temeljila se na načelima Škole prirodnog prava proklamira slobodu i jednakost ljudi, no ne definira čovjeka i građanina niti spominje ravnopravnost. No, pitanje je je li se većina francuskih žena⁴, dotada gladna, iscrpljena i na kraju snaga, njoj uopće nadala ili je ona samo nerealna želja malog broja gradskih žena u zemlji u kojoj je 90 % seoskog stanovništva od čega su 40 % "bezemljaši".⁵ Seljaci su proizvodili samo 20 % više od svojih potreba⁶, no uz velik broj poreza ne ostaje im dovoljno, smrtnost je velika⁷, a novi kult Razuma i Vrhovnog bića stanovništvu nije mogao pružiti zamjenu za vjeru. Ne prekidajući s Crkvom i nalazeći potporu u vjeri, žene nisu mijenjale ni svoj tradicionalni način života, pa tako niti svoje mjesto u braku i obitelji, iako je cijelom društvu promjena režima donijela olakšanje. Uostalom, osim duhovne potpore treba reći da su i neke odredbe crkvenog prava (npr. uvjeti za rastavu), kao jednog od izvora prava prije revolucije, kako to navode neki izvori⁸, bile manje diskriminatorne za žene od odredaba civilnog prava. A uz to, podsjećaju nas drugi izvori⁹, Crkva je naglašavala i dužnosti muža prema ženi.

³ Uz ove cenzuse aktivno biračko pravo podrazumijevalo je i da je riječ o muškarcima starijim od 25 godina, koji prebivaju više od jedne godine u istom kantonu, upisani su u Nacionalnu gardu i dali su građansku prisegu. Pasivno biračko pravo bilo je još ograničenije, pa je to pravo imalo samo 50 tisuća (muškaraca) od oko 27 milijuna stanovnika. Vidi Kurtović, Š., *op.cit.* u bilj. 2, str. 165.

Tek 1848. godine za Druge Republike pravo glasa je opće, neposredno i tajno za muškarce.

⁴ Francuska krajem 18. st. ima 25 – 27 milijuna stanovnika.

⁵ Podatci prema Kurtović, Š., *op. cit.* u bilj. 2, str. 146 – 147. Pojam "bezemljaši" preuzet je iz istog izvora kao pojam koji naglašava suprotnosti u društvu između onih koji imaju i nemaju.

⁶ *Ibid.*, str. 147.

⁷ Prema J. M. Robertsu 1800. godine natalitet je u svim europskim zemljama bio malo veći od mortaliteta, a u 19. st. znatno je porastao pa je francuska krajem stoljeća imala više od 40 milijuna stanovnika. Vidi Roberts, J. M., *Povijest Europe*, Zagreb, 2002., str. 369 – 370.

⁸ Tako npr. Phillips, R., *Women and family breakdown in eighteenth-century France: Rouen 1780–1800*, *Social History*, vol. 1, no. 2, 1976., str. 199. Dostupno na <http://www.jstor.org/stable/4284618> (23. kolovoza 2010.).

⁹ Tako Tunc, A., *Husband and Wife under french Law: Past, Present, Future*, University of

1. TEŽNJA KA RAVNOPRAVNOSTI I NOVOJ PRAVNOJ REGULATIVI

Na Deklaraciju o pravima čovjeka i građanima¹⁰ Olympe de Gouges napisala je Deklaraciju o pravima žene i građanke.¹¹ Prema čl. 1. te Deklaracije “Žena je rođena slobodna i ostaje jednaka muškarcu u svim pravima. Socijalne razlike mogu se opravdati samo blagostanjem zajednice”.¹² Deklaracija u članku 2. navodi prirodna i neotuđiva prava žene i muškarca, a to su sloboda, sigurnost, pravo na imovinu te “posebno pravo na otpor tlačenju”.¹³ Iako se u posljednjoj odredbi (čl. 17) dodaje da “imovina pripada i muškom i ženskom spolu, zajednički i pojedinačno”¹⁴, čini se da je institut vlasništva kao moguće važno uporište za ostvarenje prava često u borbi za prava žena bio izostavljen ili slabo naglašen. Zahtjev za sudjelovanjem u političkom životu bez materijalne osnove (u kojem smislu su ubrzo nakon 1789. god. učinjeni zakonski pomaci bar “na papiru”), koja jamči kakvu-takvu samostalnost, ili obrazovanja, bio je neostvariv. Stoga je u svojim zahtjevima, pravilno uočivši važnost obrazovanja žena¹⁵ za ostvarenje ravnopravnosti u javnom i privatnom životu,

---

Pennsylvania Law Review, vol. 104, no. 8, 1956., str. 1067. Dostupno na <http://www.jstor.org> (20. srpnja 2010.).

¹⁰ Vidi prijevod teksta Deklaracije u: Kurtović, Š., *Hrestomatija opće povijesti prava i države*, Zagreb, 2005., str. 118. Čl. 1. glasi: “Ljudi se rađaju i ostaju slobodni i jednaki u pravima. Društvene razlike se mogu temeljiti samo na općoj koristi.”. Čl. 2.: “Cilj svake političke zajednice je zaštita prirodnih i nezastarivih prirodnih prava čovjeka. Ta prava su sloboda, vlasništvo, sigurnost, i otpor ugnjetavanju.” Tekst Deklaracije se dakle odnosi na sve ljude i građane ne ističući rodne razlike. Vidi *Code civil des français: ed. originale 1804.*, Bibliothèque nationale de France (tekst na francuskom) na <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k106517.image> (1. veljače 2010.).

¹¹ Slično se dogodilo 1848. u SAD-u donošenjem *Declaration of Sentiment* na skupu žena održanom u Seneca Fallsu, u državi New Yorku. I ondje se pitanje jednakosti i prava otvorilo još *Izjavom o nezavisnosti* iz 1776. godine. U Njemačkoj je pak 1792. godine službenik iz Königsberga Theodor von Hippel objavio rad *Über die bürgerliche Verbesserung der Weiber* u kojem iznosi da bi sva ljudska i građanska prava koja zahtijevaju muškarcu trebalo osigurati i ženama. No, Napoleonovo osvajanje zaustavilo je pomak koji se osjećao u težnji ka ostvarenju novina u muško-ženskim odnosima jer je u prvi plan došlo očuvanje nacionalnog identiteta. Početkom 20-ih godina 19. st. stavila su se zanimljiva gledišta o ulozi žene u braku i obitelji.

¹² Vidi www.dadalos.org/kr/Menschenrechte/Grundkurs_MR3/frauenrechte/ (1. veljače 2010.).

¹³ *Cit. ibid.*

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ Još prije nje u 17. st. o potrebi otvaranja škola za obrazovanje žena govorila je i pisala Mary Astell. O muško-ženskim odnosima i položaju žena u Engleskoj vidi više

bliže mogućnosti za ostvarenje kakvih-takvih prava u Europi bila Mary Wollstonecraft, koja je također djelovala pod utjecajem Francuske revolucije.¹⁶ No, njezin stav prema kojem se sudjelovanje žena u političkom i gospodarskom životu zasniva na značajnom doprinosu koje žene ostvaruju majčinstvom¹⁷ nije mogao biti uporište u društvu koje se nije oslobodilo patrijarhalnih stega čak ni uz "materijaliziranje" majčinstva u rađanju novih građana i vojnih obveznika. Pitanja koja se zahtjevom za političkim pravima nije smjelo "preskočiti", odnosno koja su mogla biti uporišta za politička prava, kao što su npr. pitanje prava na obrazovanje, pitanje prava vlasništva, odnosno pitanje prava na naslijeđe te pitanje samostalnog nastupanja u smislu privređivanja, ostala su desetljećima neostvarena, nedovoljno definirana ili u najboljem slučaju tek djelomično zaživljena prava. Valja naglasiti i nejedinstvenost u zahtjevima za prava žena u 19. stoljeću. Jedna se grupa zahtijevajući pravo na obrazovanje zadovoljavala podčinjenošću i nesudjelovanjem u političkom životu, dok je druga bila zahtjevnija u smislu uključenosti u javni život.¹⁸ Razjedinjenost je, uz druge okolnosti, pridonijela sporijem¹⁹ i mukotrpnijem putu u borbi za ravnopravnost. Zahtjev za sudjelovanjem u političkom životu žena koje nisu mogle samostalno opstati, ali su revolucionarno osviještene i pritisnute glađu i

---

u: Davidoff, L.; Hall, C., *Family Fortunes, Men and Women of the English Middle Class, 1750–1850*, Bury St. Edmunds, Suffolk, 2002.

- ¹⁶ Pravo na obrazovanje bilo je jedno od pitanja koje je zaokupljalo i odjel za skrb o ženama utemeljen pri *Le confederation des amies de la vérité*, koji je vodila Etta Palm D'Aelders. Odjel nije mogao dati rezultate pa je Etta 1791. godine osnovala i klub samo za žene. Članstvo je obuhvaćalo gornji sloj. Dvije godine poslije osnovano je društvo *Les Citoyennes republicaines revolutionnaires* koje je podupiralo jakobince. Podupiranje nije urodilo povratom, jakobinci su zabranili sve ženske političke organizacije, a članovi Skupštine podsjetili su žene da im je mjesto u kući. Na žalost, kao dokaz neopravdanog i besmislenog djelovanja žena mogli su navesti akcije jednih protiv drugih, pa čak i ulični sukob do kojeg je došlo među ženama. Izgleda da su klubovi žena tražili i ostvarenje prava udovica, a uz pravo na zapošljavanje i isključivanje muškaraca iz nekih ženskih profesija, npr. pravljenja odjeće. Vidi o tome Offen, K., *European Feminism 1700.–1795.: A Political History*, Stanford, 2000.
- ¹⁷ Vidi Canning, K., *The "Woman Question" u: A Companion to Nineteenth Century Europe, 1789–1914*, ed. Berger, S., Malden, Oxford, 2009., str. 195.
- ¹⁸ Iako je Marquis de Condorset s pristašama i člankom objavljenim 1790. godine podržao zahtjeve žena za političkim pravima, zastupnici u Skupštini nisu nikada ozbiljno razmatrali zahtjeve žena. Suprotno Condorsetu, J. J. Rousseau žene je doživljavao kao bića koja ne bi trebala izlaziti iz obiteljskih okvira. Olympe de Gouges kao antirevolucionarka smaknuta je 1793. godine.
- ¹⁹ Žene će u Francuskoj izboriti svoja prava tek 150 godina nakon Revolucije i dobiti pravo glasa 1944. godine.

zimom predrevolucionarne Francuske²⁰ krenule na Versailles, bio je prerevolucionaran i za revolucionare. Ipak, važnost u otvaranju tzv. “ženskog pitanja”, unatoč neostvarenim težnjama, ne smijemo zanemariti kao ni činjenicu da je tako otvoreno pitanje moglo tijekom sljedećih godina 19. stoljeća biti sadržaj za reartikuliranje i upotpunjavanje u skladu s društvenim razvojem u cjelini.

Fokusiranje na Francusku revoluciju kroz prava žena i njihove zahtjeve podrazumijeva poznavanje društvenih okolnosti prije i poslije nje ne samo u toj zemlji već i u cijeloj Europi.²¹ Djelovanje žena u Francuskoj iste 1789. godine utjecalo je, na primjer, i na žene na području Belgije koje su se pridružile otporu protiv austrijskih vladara.²² Za mnoge autore revolucija je bila nepresušna tema, često s vrlo pragmatičnim ciljem. Različite činjenice, viđenja, stavovi i gledišta poslužili su za mnoge političke stavove za i protiv. Možda je, stoga, istraživanje vezano uz domete Francuske revolucije u području prava žena puno češće u području koje se bavi zahtjevima (bolje rečeno očekivanjima) za pravo glasa i sudjelovanje u političkom životu nego u području obiteljskog prava. Jednim dijelom razlog tome je strogo odvajanje javne od privatne sfere²³ te nemogućnost stvaranja i iskorištavanja bilo kakve veze među njima, a drugim dijelom razlog tome je što promatranje žene kao obiteljskopravnog subjekta može asociirati na zauzimanje za takvu, isključivo obiteljsku, ulogu žene.²⁴ Kao da je samo spominjanje položaja žena u obitelji ili promjene njihova obiteljskopravnog položaja negiranje žene kao subjekta javnog i političkog života. I danas kada se tema ravnopravnosti ili uskraćenih prava javlja povremeno ili u posve drukčijim društvenim okolnostima (kao npr. pitanje proporcionalnog sudjelovanja žena u nekim tijelima ili prava na jednaku plaću na istom radnom mjestu) bavljenje obiteljskopravnim položajem žene može navoditi na slično promišljanje. No može se očekivati da danas ozračje pravnih dosegâ ipak prerasta takvu osjetljivost. To nam, tim više, ostavlja prostor za istraživanja i

²⁰ Zima 1788./9. bila je vrlo oštra, a ljeto prije te zime, kao i ljeto poslije, dalo je lošu žetvu.

²¹ Autori koji se bave istraživanjem položaja žena u povijesti obavezno spominju snagu revolucionarnog duha i utjecaj revolucije u Francuskoj na cijelu Europu. Tako npr. i autori koji se bave položajem žena u Njemačkoj. Vidi Frevert, U., *Women in German History*, New York, Oxford, Munich, 1990., str. 56.

²² Vidi Canning, K., *op. cit.* u bilj. 16, str. 195.

²³ Prema feminističkim kritikama Revolucije podjela na (mušku) javnu sferu i (žensku) privatnu sferu omogućila je da samo muškarci imaju građanska prava, dok se uloga žene svodi na domaćinstvo.

²⁴ Prema J. J. Rousseauu svrha žene je majčinstvo, priroda ju je takvom stvorila.

usporedbe starije i novije obiteljskopravne regulative. Vremenski odmak može pomoći sagledavanju činjenica iz druge perspektive. Tu prije svega mislimo na polazište s kojeg danas možemo promatrati obitelj i njezine članove kao određeno početno područje političkog djelovanja, a ne neko posebno i izdvojeno područje privatnog života. Položaj žene u obitelji sagledan na taj način može nam dati odgovor o učincima Revolucije u širim okvirima od onog koji dobijemo istraživanjem društvenih zbivanja bez analize obiteljskopravne regulative. Stoga je nužno analiziranje zakona koji reguliraju privatno pravo, posebice *Code civila* koji je izvršio utjecaj na mnoge europske (npr. Italija, Švicarska) i neeuropske zemlje (npr. neke države Južne Amerike, Japan) u kontekstu svim čimbenika koji su utjecali na njegovu primjenu. Tek analizom i tih/tog zakona možemo odgovoriti na pitanje je li obiteljskopravna regulativa tako uredila odnose među subjektima u obitelji da su oni dali, ili mogli dati, nove pravne i političke mogućnosti za žene i može li se reći za taj zakon da je, premda manje povoljan za položaj žena od Zakona iz 1792. godine²⁵, djelomično zadržao duh Revolucije. Je li područje privatnog djelovanja žene u obitelji bilo ili moglo biti uporište za zahtjeve ili utjecaje u području javnog i političkog života ili njezino veliko ograničenje? Obiteljskopravni položaj žene u *Code civilu* utjecao je na mnoge građanske zakonike, pa bi i neko buduće istraživanje o preživljavanju tog utjecaja i primjeni istih ili sličnih normi u posve različitim sustavima i okolnostima bilo važno za zaključke o toj temi. Ono što možemo i bez istraživanja sa sigurnošću reći jest da je i tada pojedinačni položaj svake žene u obitelji uvelike određivao njezinu reakciju na nove odredbe javnog i privatnog prava.

2. PRAVNO ODREĐENJE POLOŽAJA ŽENA OD 1792. GODINE I ZAKONA O BRAKU I OBITELJI DO CODE CIVILA 1804.

Analiza pravnog položaja žene prema odredbama *Code civila* podrazumijeva i poznavanje zakonske regulative prije te od 1789. godine do njegova donošenja 1804. godine. Prije Revolucije i na odnose u obitelji, kao i na druge društvene odnose, primjenjivalo se običajno pravo na sjeveru, rimsko na jugu, crkveno pravo i pravo koje se temeljilo na kraljevim odlukama i svi su izvori prava u odnosu na muža odredili podređen položaj žene.²⁶ Razvod nije bio dopušten, ali su civilno i crkveno pravo dopuštali rastavu (*séparation de corps*

²⁵ Usp. Sarti, R., *Živjeti u kući*, Zagreb, 2006., str. 250.

²⁶ Tako i Phillips, R., *La divorce en France à la fin du XIIIe siècle*, Annales, Économies, Sociétés, Civilisations, 1979., vol. 34, no. 2, str. 385 – 398. Dostupno na www.persee.fr/web/revues (25. kolovoza 2010.).

et d'habitation). Civilno je pravo za rastavu navodilo šest razloga²⁷, dok je crkveno pravo²⁸, po nekima manje diskriminatorno za žene, dopuštalo rastavu na temelju četiriju razloga. Francuskim Ustavom iz 1791. godine (naslov II. koji govori "O podjeli kraljevstva i o statusu građana") određeno je da je brak samo građanski ugovor. Već 1792. godine Zakonodavna skupština donijela je Zakon o braku i obitelji koji brak i obitelj te prijave rođenja i smrti stavlja u nadležnost općina. Od tog je Zakona građanski brak postao obavezan.²⁹ Njime se također ukida institut rastave od stola i postelje³⁰, a institut razvoda braka postaje činjenicom građanskog braka moguć.³¹ Treba naglasiti da je ovaj Zakon među razlozima navedenima kao osnova za razvod braka naveo i nesuglasnost naravi (*incompatibilité d'humeur et de caractère*) koju mnogi kasniji zakoni nisu poznavali. Uz nesuglasnost naravi taj je Zakon predviđao i sporazumni razvod, razvod nakon rastave dopuštene prije donošenja ovog Zakona te razvod zbog jednog ili više određenih razloga kao što su duševna bolest, osuda na sramotnu kaznu, zlostavljanje, napuštanje najmanje dvije godine, nestanak bez ikakve vijesti na pet godina, iseljenje ili nepopravljiv moralni nedostatak. Za nesuglasnost naravi dokaz nije bio potreban, ali je postupak bio zahtjevan i trajao

²⁷ Vidi *Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, Neufchatel, 1765. i Denisart, J-B., *Collection de décisions nouvelles et de notions relatives a la jurisprudence actuelle*, Paris, 1775.

²⁸ Prema R. Phillipsu. Vidi Phillips, R., *op. cit.* u bilj. 7, str. 200.

²⁹ Prema mišljenju prof. emeritus Mire Alinčić francusko revolucionarno zakonodavstvo istaknulo se laiciziranjem bračnog prava. Vidi Alinčić, M., *Građanski brak sklopljen prema državnim propisima*, Zbornik PFZ-a, 47, 6, 1997., str. 650.

³⁰ Za razliku od razvoda braka, rastava od stola i postelje poseban je institut kanonskog prava kojim ženi i mužu duhovni sud može odobriti odvojeni život čime ne prestaje njihova bračna zajednica. Vidi Alinčić, M., *Rastava i razvod braka u 20. stoljeću*, Zbornik PFZ-a, 52, 6, 2002., str. 1160. Posljedica daljnjeg trajanja bračne zajednice je nemogućnost sklapanja novog braka. No institut rastave je, kako nas upozorava i prof. Alinčić, poslije uveden i u zakonodavstva nekih europskih zemalja kao što je to slučaj s Francuskom u razdoblju od 1816. do 1884. godine kada nije bio dopušten razvod braka. Pojam rastave i razvoda nikako ne valja brkati. Pojam "rastava" umjesto pojma "razvod" braka koristio se kao osnova prestanka braka u Obiteljskom zakonu Republike Hrvatske iz 1998. god. (Narodne novine, br. 162/1998.). U novom Obiteljskom zakonu (Narodne novine, br. 116/2003, 17/2004, 136/2004, 107/2007.) ponovno se koristi pojam razvod braka.

³¹ Od donošenja 1653. godine *Decretum de reformatione matrimonii* poznatijeg kao *Decretum Tametsi* za uspostavu braka tražilo se sudjelovanje svećenika ("celebratio matrimonii in facie ecclesiae"). Od tada se uvodi i javna najava sklapanja braka. No, crkveno gledište prema kojem je brak sakrament, neraskidiv za života žene i muškarca, postoji od koncila u Firenzi 1439. godine.

najmanje šest mjeseci³². Vlast roditelja ovim je Zakonom ograničena, a za spоровe među članovima obitelji tim se Zakonom određuju obiteljski sudovi (*tribunaux de famille*) koje čine rođaci³³. Obiteljski sud bio je po svojim ovlastima jači od vijeća koje je djelovalo moralno. Za sporazumni razvod bilo je potrebno jednom sazvati obiteljsko vijeće prije podnošenja zahtjeva, a za razvod koji se temelji na nesuglasnosti naravi tri puta. Prije podnošenja zahtjeva za razvod braka obiteljsko vijeće imalo je ulogu savjetnika, pomiritelja i tijela koje je trebalo spriječiti razvod, no kako njega čine rođaci, pa i prijatelji, teško je reći kako je ono funkcioniralo te kakav je bio njegov stvarni utjecaj na supružnike pred razvodom.³⁴ Zanimljivo je navesti da je prema nekim izvorima u Rouenu, francuskom gradu u kojem je do donošenja Zakona vrijedilo običajno pravo i živjelo oko 85.000 stanovnika, krajem 18. st. razvedeno 1046 brakova, godišnje prosječno 67 razvoda, tj. jedan je brak razveden na sklopljenih osam u jedanaest godina važenja Zakona.³⁵ Posve je jasno da je ovaj Zakon proizašao iz načela Revolucije³⁶, ali i da se sva njegova načela nisu morala pretočiti u buduću građanski zakonik.³⁷ Osim toga, sam Zakon kao i zakon koji je regulirao nasljedno pravo donesen je kako bi pitanja iz tih područja prešla u nadležnost državnih sudova jer su 1790. godine ukinuti crkveni sudovi. Razlozima za razvod braka iz Zakona 1792. dodana je dvije godine poslije, 23. travnja 1794., odvojenost *de facto* na šest mjeseci ili više, ali je odredba bila na snazi samo 15 mjeseci.³⁸ Razlog za tu dopunu uz odredbe Zakona iz 1792. teško je dokučiti,

³² Tako R. Phillips, *op. cit.* u bilj. 7, str. 203.

³³ Obiteljski sudovi sastojali su se od šest ili osam rođaka. Ima izvora koji spominju obiteljski sud i ranije. Vidi Brissaud, J., *A History of French Private Law*, transl. Howell, R., Buffalo, Boston, 1912., bilj. 1, str. 200. No u nedostatku rođaka u sastav obiteljskog suda mogao je ući i susjed. R. Phillips navodi da su obiteljski sudovi ukinuti zbog neefikasnosti 1796. te da nije postignuto ono zbog čega su osnovani, tj. jeftin i brz postupak te prisno okruženje. Vidi *supra*, bilj. 22. str. 204.

³⁴ Prema R. Phillipsu, *op. cit.* u bilj. 7, str. 204. Od 698 zahtjeva za razvod bilo je 138 odustanaka, ali se ne zna je li na njih utjecalo obiteljsko vijeće (*assemblée de famille*).

³⁵ Tako R. Phillips, *op. cit.* u bilj. 7, str. 203.

³⁶ Crkva je podvrgnuta državi donošenjem Građanskog ustava o svećenstvu u kolovozu 1790. godine, a kako je načelo jednakosti i slobode pojedinca bilo suprotno pri-sezi vječne pripadnosti crkvenoj zajednici, u veljači iste godine donesen je Dekret o ukidanju neopozivosti vjerske prisege.

³⁷ Revolucionarne ideje ponešto su vremenom oslabile i dobivale novu dimenziju, bolje rečeno jasnije su sagledavale stvarnost i "zbijske uvjete života", kako je to napisao prof. Kurtović, prema kojemu je takvo zakonodavstvo više "pusta želja doktrinar-a". Vidi tako Kurtović, Š., *op. cit.* u bilj. 2, str. 200.

³⁸ Tako R. Phillips, *op. cit.* u bilj. 7, str. 205.

posebice u vremenima u kojima su vojna služba ili odlazak od kuće u nadničarenje više no česti.

Iako pravo na razvod braka prema ovom Zakonu imaju žene kao i muškarci, on je ipak u odnosu na njih diskriminatoran. Tako se npr. vrijeme čekanja od razvoda braka do zaključenja novog određuje samo za ženu. U području Rouena krajem 18. st. 71 % zahtjeva za razvod braka odnosilo se na zahtjeve žena, no ti pokazatelji nisu precizni.³⁹ Oni nas ne bi trebali navesti na zaključak o Francuskoj općenito (jer su u različitim dijelovima Francuske različiti načini života i snaga utjecaja ostalih okolnosti – npr. smještaj sjever-jug, sastav stanovništva, gospodarstvo određenog kraja – određivali i te podatke), no svakako svjedoči o reakciji žena na sjeveru Francuske koje su dugo čekale tu mogućnost.

Iako je razvod braka u reformi obiteljskog prava, koju revolucionarne snage provode kako bi iz temelja izmijenile društvo, najpoznatija novina, nasljedno je pravo više utjecalo na odnose u obitelji i položaj njezinih članova⁴⁰ od svih novina koje je donio Zakon o obitelji. Neki izvori čak smatraju da je Zakon o naslijeđu koji je Konvent donio također 1792. godine (25. listopada) najvažniji zakon iz područja građanskog prava.⁴¹ Osim izjednačavanja zakonskih nasljednika (u nekim je područjima vrijedilo načelo prvorođenja), usvojeno je načelo reprezentacije, a priznata izvanbračna djeca izjednačena su s bračnom. Promjena u nasljednom pravu prema kojem su kćeri izjednačene sa sinovima⁴² nije samo mijenjala tradicionalni položaj sinova kao nasljednika ili položaj budućih supružnika, već je mogla utjecati na sve odnose u obitelji i društvu kojih je žena bila subjekt. Tako npr. neki izvori navode da su francuski parovi, nakon donošenja tog zakona, zbog dijeljenja naslijeđa, imali tek dvoje do troje djece.⁴³ Istraživanja prema kojima se većina sporova na obiteljskim sudovima odnosila na naslijeđa govori o spremnosti žena za mijenjanje običaja i tradicije.⁴⁴

³⁹ Podatak preuzet od R. Phillipsa, *op. cit.* u bilj. 7, str. 205.

⁴⁰ Usp. Desan, S., *War between brothers and sisters*, u: *The French revolution, recent debates and new controversies*, ed. Kates, G., New York, London, 2006., str. 220.

⁴¹ Tako Kurtović, Š., *op. cit.* u bilj. 2, str. 174.

⁴² Reforma nasljednog prava osnažila je političke zahtjeve žena, posebice u nekim područjima, npr. Normandiji. Tako Desan, S., *op. cit.* u bilj. 39. Zbog mnoštva pravnih područja autorica Desan navodi Voltaireov komentar prema kojem: "Čovjek koji putuje po toj zemlji mijenja onoliko često prava koliko mijenja i konje." Citat preuzet iz Desan, S., *op. cit.* u bilj. 39, str. 223.

⁴³ Vidi Mason, D., *Revolutionary Europa 1789–1989, Liberty, Equality, Solidarity*, Lanham, New York, 2005.

⁴⁴ Prema Desan, S., *op. cit.* u bilj. 39, str. 226 od 219 sudskih slučajeva u okrugu Caen (Normandija) između 1791. i 1796. godine 143 slučaja bavila su se naslijeđima.

Deklaracija o pravima žene i građanke poput Deklaracije o pravima čovjeka i građanina uz odredbeni sadržava i uvodni dio u kojem žene zahtijevaju ulazak u Nacionalnu skupštinu. Postojanje prirodnih, neotuđivih i svetih prava žena naglašava se kao što to čini i “uzor Deklaracija” za čovjeka i građanina. Unatoč isticanju jednakosti valja naglasiti da su u preambuli žene ipak iskoristile ono što su smatrale svojom prednošću te se nazvale “spolom kojem pripada ljepota hrabrosti iznošenja materinstva” u rečenici koja neposredno prethodi člancima kojima se utvrđuju prava žena. Čudi činjenica da se ovaj slikoviti opis rijetko citira ili uopće ne citira u radovima koji se bave pravima žena. Vjerojatno razlog leži u činjenici da je buržoasko društvo 19. st. utemeljenje za društvenu nejednakost i neravnopravnost nalazilo u biološkoj različitosti koju bi ovaj opis mogao naglasiti.

Slijede (prirodna) prava na slobodu, jednakost, pravednost, zatim pristup svim službama i mjestima javnog života, postupanje prema zakonu (za sve pripadnike/pripadnice jednako), pravo na obnašanje vladajućih funkcija te mogućnost odlučivanja o javnim nametima te pravo na imovinu. Iako sve ove odredbe posredno daju temelje za drukčije uređenje odnosa u braku i obitelji ili odnosa roditelja i djece, niti jedna se izravno ne odnosi na njih osim odredbe u članku XI. Ona polazi od prava na slobodno izražavanje mišljenja⁴⁵ i vezuje se na utvrđivanje očinstva. I zbog toga se to pravo smatra jednim od najdragocjenijih prava. Iskorištavanje te slobode, kako je dalje navedeno, treba se zabraniti zakonom u slučajevima neistine i nanošenja klevete.

U području obiteljskog prava donošenjem novih zakona dogodile su se promjene koje su na području Francuske značile ujednačenost koja sa sobom nosi prevladavanje pravnog partikularizma⁴⁶ koji je ponekad išao na ruku ženama višeg sloja francuskog društva. Ipak, bilo je lakše promijeniti npr. uvjete sklapanja ugovora trgovačkog prava, nego ući u sferu ljudske intime koja teško dopušta upletanje vlasti, odnosno zakonodavca. Pri tome ne samo da različiti društveni slojevi imaju različite zahtjeve, već i različite društvene grupe u jednom sloju očekuju od zakonodavca različita prava. Tako su se zahtjevi žena radnica nakon Revolucije više odnosili na uvjete rada te pitanja vezana uz

⁴⁵ Članak XI: “Slobodno izražavanje mišljenja jedno je od najdragocjenijih prava žene, jer ovo pravo garantira očinstvo ocu njene djece. Svaka građanka, prateći svoje slobode, može sasvim slobodno reći: »Ja sam majka tvog djeteta.«, a da time ne priziva barbarsku osudu i ne skriva istinu. Međutim, zakonom bi joj trebalo zabraniti iskorištavanje ove slobode u slučajevima neistine i nanošenja klevete”.

⁴⁶ Prema nekim izvorima bilo je više od 400 pravnih područja s običajnim pravom u sjevernom dijelu i rimsko pravo u južnom dijelu Francuske. Tako i na www.napoleon-series.org/research/government/c_code.html (20. veljače 2010.).

radna i socijalna prava, što nije u tolikoj mjeri zanimalo seosko stanovništvo, dok su žene iz buržoaskog sloja svoje zahtjeve više vezale za pitanja privatnog prava. Uzevši u obzir društvene prilike od kraja 18. st. do donošenja *Code civila*, pa i poslije (nagle promjene, obračunavanje sa snagama starog režima koji je podrazumijevao i obračunavanje s načinom života sloja koji je živio u plesnim dvoranama), na odredbe prve knjige *Code civila* ne treba gledati prekritično. Glad i teškim životom izazvana promjena u vlasti nije nužno morala, niti mogla, izazvati promjenu i u privatnom životu onih 98 % stanovništva na čiji je račun plemstvo živjelo. Nemogućnost društva u cjelini da trpi stari režim nije izazvala takvu nemogućnost trpljenja u području obiteljskih odnosa. No, ipak je u njega unijela i više od nade u promjene, što se nikako ne smije zanemariti. Izgradnja novog društva podrazumijevala je čvrste temelje. Stroge uvjete za sklapanje ili razvod braka koje je predvidio zakonodavac u *Code civilu* lakše ćemo razumjeti ako uzmemo u obzir da je odobrenjem razvoda braka 1792. godine obiteljska zajednica smatrana solidnim kamenom izgradnje nove države i građanskog društva⁴⁷ mogla oslabiti. Ipak, što se tiče lošijeg položaja žene u bračnim i obiteljskim odnosima, koji naglašavaju mnogi autori, to nas objašnjenje ne mora zadovoljiti.

3. OBITELJSKO PRAVO KAO DIO *CODE CIVILA*

Nakon 1789. u Francuskoj se uspostavlja jedinstveni pravni sustav za cijelo državno područje. Ali, donošenje i izmjena zakona nisu doveli do pravne sigurnosti. Pravnu nesigurnost povećavala je pravna praznina, posebice u području građanskog prava. Uz to, duh Revolucije pomalo se gasio, a nove političke prilike u mnogim su područjima podrazumijevale uređenje odnosa na drukčiji ili djelomično drukčiji način od onog koji je izrastao iz ozračja promjena 1789. i formirao se u vidu zakona donesenih u desetljeću koje je uslijedilo nakon te godine. Stoga je potreba donošenja Građanskog zakonika za vlast i Napoleona bila nužnost. Napoleon je 1800. godine osnovao četveročlani odbor koji je trebao izraditi nacrt zakona, što je već četiri mjeseca poslije učinjeno. Nacrt je usvajan u dijelovima, a nakon početnih poteškoća⁴⁸ kao zakon od 2.2.18 člana promulgiran je u ožujku 1804. godine.

⁴⁷ Usp. Carpentier, J.; Lebrun, F., *Povijest Francuske*, Zagreb, 1999., str. 203. Autori navode da je obitelj uvođenjem razvoda braka oslabila više no igdje, ali ne navode podatke na kojima temelje svoj navod.

⁴⁸ Među ostalim poteškoćama tribunal je pobijao pojedine dijelove.

Tri člana odbora djelovala su pod utjecajem racionalnog rimskog duha, pa je on samo jednom četvrtinom ostao izdanak običajnog prava. Kao Napoleon, čije ime nosi od 1807. godine, taj je zakonik bio istodobno i suvremen i konzervativan. Za žene, kako neki navode, on je “propisao povrat u privatnu sferu braka, majčinstva i vođenja kućanstva”.⁴⁹

Nakon uvoda koji se sastojao od šest članaka Zakonik se sastojao od tri knjige. Prva knjiga odnosila se na pravo osoba, druga na stvari, a treća na razne načine stjecanja vlasništva. Dakle, prva knjiga kao predmet našeg istraživanja odnosi se na bračno i obiteljsko pravo i podrazumijeva uz pitanja građanskog statusa, pitanja braka, odnosa roditelja i djece, tj. očinske vlasti, starateljstva itd. Ta je knjiga do danas, uz neke dijelove treće knjige, najviše mijenjana. Činjenica da je *Code civil*, uz izmjene, i danas nakon 200 godina na snazi, kao i da je bio uzor mnogim zakonicima, govori u prilog činjenici da se bez njega (i bez obzira na njegovu konzervativnost u bračnom i obiteljskom pravu) ne može cjelovito sagledati problematika pravnog položaja žene kroz povijest. “Žensko pitanje” kao pitanje borbe za ravnopravnost žena u društvu i sudjelovanje u političkom životu te kao pitanje borbe na području obiteljskog prava bez te dimenzije ostaje ogoljeno, a istraživanje razvoja prava u 19. stoljeću u Francuskoj i Europi manjkavo. No, tu treba spomenuti i silu događaja nakon 1804. pri čemu najviše mislimo na događaje 1848. godine te 80-ih i 90-ih godina 19. st. čije poznavanje podrazumijeva jednako povijesni, sociološki i ekonomski pristup, kao i pravni.

Čini se da je Napoleon ubrajao *Code civil* u svoja najveća dostignuća.⁵⁰ Ima autora koji navode da je za vrijeme rasprave o bračnom pravu Napoleon rekao: “Ima nešto što nije francusko, a to je da žena može činiti što joj se sviđa”⁵¹, a izgleda da je predlagao i da žena ne bi smjela izaći ili se družiti s nekim bez njegova odobrenja.⁵² Navodno je Napoleon imao utjecaj baš na dio koji se odnosi na prava osoba⁵³, no čini se da to nisu bili samo njegovi stavovi. Ne dvojimo da je u odnosu na Zakon iz 1792. godine Napoleonov zakonik konzervativan, no ne nalazimo izvora o uspješnoj primjeni ovog prvog na cijelom području Francuske za jedanaestogodišnjeg trajanja. Treba uzeti u obzir i činjenicu da je *Code*

⁴⁹ Tako Canning, *op. cit.* u bilj. 16, str. 194.

⁵⁰ Vidi www.napoleon-series.org/research/government/c-code.html (23. listopada 2009.).

⁵¹ Citat preuzet iz Božić, A., *Položaj žene u privatnom pravu*, Beograd, 1939., str. 84.

⁵² *Ibid.*

⁵³ Postao je car dva mjeseca nakon donošenja *Code civila*.

civil donesen na kraju Revolucije, a ne na početku⁵⁴, kada su prirodna prava, pa i ona koja se tiču odnosa u obitelji i položaja žene, sagledavana u drukčijoj atmosferi. Pravo na razvod braka, koje *Code civil* dopušta, ukida se već 1816. godine, pa bismo iz toga mogli zaključiti da je i on (odnosno neki njegovi instituti) morao pretrpjeti korekciju radi učvršćenja buržoaskog poretka koji je počivao na snazi obitelji, a zanemarivao slobodu pojedinca.

4. GRAĐANSKI STATUS ŽENA PREMA CODE CIVILU⁵⁵

Francuski građanski zakonik određuje punoljetnost za poduzimanje svih građanskih radnji i akata (I / čl. 488) s navršenom 21 godinom, uz ograničenja navedena u dijelu koji se odnosi na "Brak". Iako se ta ograničenja ne odnose ponajprije na žene, nekoliko je odredaba prema kojima proizlazi različit građanski status muškaraca i žena. Tako npr. čl. 12. poglavlja o "Uživanju građanskih prava" određuje da "strankinja koja se udaje za Francuza slijedi pravni status svog supruga". Također, čl. 37 u dijelu "O aktima pred civilnim vlastima" određuje da svjedok koji potvrđuje dokumente na civilnom sudu uz ostale uvjete treba biti muškog spola. Žena nije mogla, bez odobrenja supruga, poduzimati procesne radnje ni otuđiti imovinu ili raspolagati njome, a nije mogla biti ni skrbnik.⁵⁶ Rođenje djeteta, pak, kako je izričito navedeno odredbom članka 54., prijavljuje prije svih otac (uz navođenje osoba koje su to dužne učiniti u zamjenu za njega, pri tome ne spominjući majku).

Krajem stoljeća, 1897. godine, žene su dobile pravo svjedočenja pri zaključivanju pravnih poslova, a dvije godine prije i pravo da otvore bankovni račun. Kao jedna od poslijeratnih odredaba 1920. donesena je odredba prema kojoj se žene imaju pravo pridružiti trgovačkim udruženjima.⁵⁷ Tek su dakle 80-e i 90-e počele postavljati temelje za neovisnost i ti se temelji nisu širili ni brzo niti bez prijepora, što potvrđuju mnoga izvješća komisija za reformu francuskoga građanskog zakonika. Ima izvora koji tvrde da ni s Ustavom proklamiranom jednakošću žena i muškaraca nije došlo do građanske

⁵⁴ Vidi Amos, M., *The Code Napoleon and the Modern World*, *Journal of Comparative Legislation and International Law*, vol. 10, br. 4, 1928., str. 222 – 236. Dostupno na: <http://www.jstor.org/stable/753418> (5. svibnja 2010.).

⁵⁵ Vidi tekst Zakonika <http://gallica.bnf.fr> te <http://www.napoleon-series.org/research/government/code> (20. veljače 2010.)

⁵⁶ U ovom slučaju ne misli se na skrbništvo nad svojom djecom.

⁵⁷ Vidi Amos, M., *op. cit.* u bilj. 53, str. 228.

jednakosti ni do 1948., iako su u tom smislu učinjeni neki pomaci 1907. i 1942. godine.⁵⁸

5. PRAVA I OBVEZE ŽENE U BRAKU I OBITELJI PREMA ODREDBAMA CODE CIVILA

5.1. Sklapanje braka

Sklapanje braka bio je postupak koji je podrazumijevao slobodnu volju budućih supružnika i prethodno ispunjenje propisanih uvjeta. U dijelu koji se odnosi na "Akte pred civilnim vlastima" propisan je postupak za zaključenje braka. Prije svega uvjeti propisuju dvije objave na vratima vijećnice te ispravu sastavljenu na temelju njih. Objava neće vrijediti ako se brak ne zaključi u roku od godine dana. U registar objava upisuju se protivljenja ili akti odricanja. Bez pismenih povlačenja prigovora brak se ne može zaključiti uz prijetnju kazne. Sam čin vrlo je jednostavan i vrlo sličan suvremenom. Uz nazočnost četvorice svjedoka i navođenje potrebnih i sastavljenih dokumenata koji potvrđuju stanja i formalnosti civilni službenik čita budućim supružnicima "o uzajamnim pravima i dužnostima supružnika". Nakon primanja izjave o "uzimanju" za ženu, odnosno muža, službenik proglašava brak zaključenim u ime zakona te odmah o tome izdaje potvrdu. U samom postupku zaključenja braka pred civilnim vlastima nije bilo razlika koje se odnose na žene i muškarce. Što se tiče zaključenja drugog braka, za žene odredbom čl. 228 predviđen je već spomenuti rok od deset mjeseci od prestanka prethodnog prije kojeg se on ne može zaključiti.

5.2. Uvjeti za zaključenje braka

U uvjetima propisanim za zaključenje nema većih razlika koji se odnose na žene i muškarce. No, razlika postoji u tzv. bračnoj punoljetnosti. Za muškarca je to 18 godina, a za ženu 15 godina. Ti uvjeti do najnovijeg vremena nisu izmijenjeni. Zaključenje braka osoba u navedenoj dobi podrazumijeva pristanak roditelja ili, u slučaju da ih nema, bližih srodnika. U slučaju neslaganja roditelja uvažava se pristanak oca. Pristanak se traži za muškarca do 25. godine, a za ženu do navršene 21. godine. Za muškarce taj će pristanak trebati do 1907.,

⁵⁸ Tako La Morandiere, L. J., *The Reform of the French Code Civil*, University of Pennsylvania Law Review, 1948., str. 17. Dostupno na <http://jstor.org/stable/3079602> (5. svibnja 2010.).

kada mogu stupiti u brak bez pristanka roditelja s navršениh 18 godina. Zadovoljavanje uvjeta koje se odnose na niz dokumenata i potvrda činilo je čin ozbiljnim i teškim, što se izgleda dugo zadržalo. Kako se u uvjetima spominje 13-ak potvrda, neki stariji izvori citiraju neimenovane autore prema kojima je “zahvaljujući autorima *Civil coda* brak luksuz”.⁵⁹ Sklapanju braka moglo se prigovoriti i u slučaju kada su supružnici navršili 25 godina. Prije svih to je mogao otac, a ako njega nema – majka (čl. 173).

5.3. Obveze koje proizlaze iz braka

Obveze u braku su uzajamne i bračni drugovi ih zajedno ugovaraju. To se prije svega odnosi na obvezu uzdržavanja, pomoći i odgoja djece. U poglavlju o obvezama koje proizlaze iz bračnih odnosa određeno je da su djeca dužna uzdržavati svoje očeve i majke.

5.4. Prava i dužnosti

Bračni drugovi, prema čl. 212, bez obzira na spol, duguju jedno drugom vjernost, pomoć i potporu. No, ta odredba precizirana je odredbom koja slijedi i čini razliku između dužnosti žene i muža. Naime, muž je dužan ženi dati zaštitu, a ona je dužna prema njemu biti poslušna. Ona je obvezna živjeti s mužem i pratiti ga gdje on smatra da bi trebali živjeti. Njegova je obveza opskrbiti je potrebnim za život prema njezinu značaju i položaju. Iako ima svoju imovinu, žena ne može njome raspolagati niti je otuđiti bez pristanka muža. Ipak, ostavljena je rezerva odredbom čl. 218 prema kojoj pristanak u zamjenu za mužev može dati sudac. Generalne punomoći, premda sastavnim dijelom ugovora o braku, nevaljane su, osim onih koje se odnose na upravljanje imovinom žene. Ono što može začuditi je da žena može načiniti oporuku i bez odobrenja muža. Izuzevši posljednju odredbu, ovaj dio koji propisuje prava i dužnosti možemo sažeti citatom “Građanske kodifikacije iz 19. st. (npr. zakonodavstvo Francuske i Austrije) uređuje bračne odnose u skladu s pravilom da je muž glava obitelji”.⁶⁰

⁵⁹ Citat preuzet iz Amos, M., *op. cit.* u bilj. 53, str. 227.

⁶⁰ Cit. Alinčić, M. Vidi u: Alinčić, M., Bakarić-Abramović, A., Hrabar, D., Jakovac-Lozić, D., Korać, A., *Obiteljsko pravo*, Zagreb, 2001., str. 32.

5.5. Imovina bračnih drugova

Pri zaključenju braka *Code civil* dopušta ugovaranje imovinskog režima (čl. 1391) i izbor između zajedničke i odvojene imovine. Ako se on nije ugovorio, vrijedio je sustav zajedničke imovine koji se odnosi samo na pokretnine. Nekretnine su bile uvijek odvojene, no valja imati na umu da, bez obzira na imovinski sustav, žena ne može bez suglasnosti muža raspolagati njima. *Code civil* poznaje i onu ženinu imovinu koja nije spadala u miraz (dos) i koja se zvala parapherna, ali i za nju u skladu s člankom 1574 vrijedi da je žena ne može sama otuđiti. Posebice je u ovom poglavlju važno napomenuti da prema odredbi čl. 1388 skrbništvo nad ženom muž ne može derogirati. Čini se da je tijekom 19. st. miraz u Francuskoj jačao, iako prema *Code civilu* nije postojala obveza roditelja na davanje miraza. Prema nekim navodima roditelji su čak u revolucionarnim događanjima obećavali miraze koje su isplaćivali i u godišnjim obrocima.⁶¹ Društvena sredina, tradicija i moral čini se da su baš kod miraza pokazali koliko su jači od *Code civila*.⁶²

5.6. Razvod braka

Iako većina autora smatra da je *Code civil* baš po institutu razvoda povrat u feudalno društvo, smatramo da je takva ocjena prestroga te da je ublažava već činjenica zadržavanja tog instituta. *Code civil* zadržava institut razvoda na temelju određenih razloga te predviđa i razvod s uzajamnim pristankom koji je, vjerujemo, neka vrsta zamjene (iako ne najbolji jer se ovaj sporazumni razvod prema čl. 231 može zahtijevati zbog nasilnog ponašanja, prijevara i teških međusobnih uvreda) za dotadašnji razvod zbog nesuglasnosti naravi koji je omogućivao Zakon iz 1792. godine. Postupak takvog razvoda dugotrajan je, za njega se traži i suglasnost roditelja ili drugih srodnika, a bračni drugovi trebaju dokazati i činjenicu neodrživosti zajedničkog života. Rastava je predviđena odredbom čl. 306 kao mogućnost koja podrazumijeva i odvajanje imovine, a tuženi bračni drug može nakon tri godine odvojenog života tražiti razvod braka ako nije riječ o rastavi zbog preljuba. Položaj žene i muškarca pri razvodu braka nije isti jer muž može zahtijevati razvod zbog ženine nevjere, dok žena

⁶¹ Tako Stanimirović, V., *Brak i bračna davanja u istoriji*, Beograd, 2006., str. 165. Autor navodi da se iz sudske prakse može pratiti nestajanje miraza u 20. st. prema podacima koje je dao u istom djelu. Od 1920. do 1924. bila su tri postupka koja su se odnosila na miraz, u vremenu od 1948. do 1952. dva, a od 1966. do 1980. godine samo jedan postupak.

⁶² Usp. Stanimirović, V., *op. cit.*, str. 165.

to može učiniti samo u slučaju kada muž dovede ljubavnicu u njihov zajednički stan (čl. 20). Razvod braka osim preljuba moguć je i zbog osude koja se odnosi na teško kazneno djelo, okrutnosti, tj. zlostavljanja, dokazane teške povrede koja se navodi kao *cause d'excès* i *injures graves*⁶³ (u kojem slučaju sudac može, ako ne dopusti razvod odmah, dopustiti ženi da napusti muža i prima od njega alimentaciju ako nema dovoljno sredstava za zadovoljenje svojih potreba, čl. 259 *Code civila*). Razvod braka je složen i dug postupak, a ako je riječ o tzv. razvodu s uzajamnim pristankom, on ne može biti podnesen prije dvije godine ni nakon dvadeset godina trajanja braka. Zakonodavac je pri toj odluci vjerojatno bio praktičan te polazio od činjenice nedovoljnog poznavanja i suživljavanja supružnika koji žive zajedno manje od dvije godine, kao i predugog zajedničkog suživota nakon 20 godina. Zanimljivo je spomenuti da sporazumni razvod braka nije dopušten ni kada je žena navršila 45 godina života (čl. 277). U izvorima koji se bave odredbama *Code civila* nismo našli objašnjenje za takav stav zakonodavca. Mogućnost pismenog sporazuma o djeci, prebivalištu žene za vrijeme parnice, plaćanju alimentacije ženi za to vrijeme (ako nema dovoljno primanja za namiru svojih potreba), ipak je određen pomak u pravcu ženinih prava. Nakon sporazumnog razvoda braka ni jedna strana ne može zaključiti novi brak do isteka roka od tri godine.

U slučaju razvoda braka zbog preljuba "kriva" strana ne može nikada s osobom s kojom je učinio preljub zaključiti novi brak. No, posljedice preljuba za ženu su teže. Sud će osuditi ženu istom presudom (kojom se brak razvodi) na boravak u popravnom zavodu⁶⁴ u trajanju od tri mjeseca do dvije godine. U suprotnom slučaju, nevjerni muž i njegova ljubavnica trpe samo novčanu kaznu koja je u vrijeme Treće Republike značajno smanjena.⁶⁵ U slučaju presude o rastavljanju osoba koja uključuje i slanje žene u popravni zavod muž ima mogućnost (prema čl. 309) primiti ženu ponovno k sebi. Ovoj analizi moramo dodati i odredbu čl. 324 Kaznenog zakona koja ide u prilog mužu ubojici koji zatekne ženu *in flagranti* u preljubu u zajedničkom domu. Razvod braka na

⁶³ Pod "eksczesnim slučajevima" i "teškim povredama" vjerojatno su se podrazumijevali slučajevi čija je težina nedvojbeno i kod najkonzervativnijeg stanovništva izazivala reakciju.

⁶⁴ Zauzeli smo stajalište prema kojem se žena osuđuje na boravak u popravnom zavodu, a ne zatvoru, kako ističe većina izvora. Naime sam pojam u *Code civilu* je "mason de correction". Vidi čl. 298 *Code civila*. Ovaj je institut zadržan iz predrevolucionarnog režima.

⁶⁵ Tako Sohn, A. M., *The Golden Age of Male Adultery: The Third Republic*, *Journal of Social History*, vol. 28, no. 3, 1995., str. 470. Dostupno na <http://www.jstor.org> (19. srpnja 2010.).

temelju krivnje zadržan je i nakon reforme 1975. godine⁶⁶, iako je taj razlog za razvod braka dosta ublažen. Razvod braka nije bio dopušten od 1816. do 1884. godine kada je već trajala Treća republika.

5.7. Majčinstvo i očinska vlast

Očinstvo se prema čl. 340 ne smije utvrđivati, ali napasnik u slučaju kaznenog djela silovanja može biti imenovan ocem na zahtjev zainteresiranih strana. Do priznanja nezakonitog djeteta od strane oca može doći samo uz propisane uvjete i ono ne može zahtijevati prava zakonitog djeteta, iako može nositi očevo ime i otac nad njim ima *patriam potestatem*. Dakle, utvrđivanje očinstva u sudskom postupku, odnosno na temelju tužbe, *Code civil* ne dopušta, dok je priznanje očinstva moguće, no njime se izvanbračna djeca ne izjednačavaju s onom rođenom u braku. Izvanbračna djeca nemaju nasljedno pravo ni prema ocu niti prema majci (čl. 756), a nasljedni dio izvanbračnog priznatog djeteta, prema odredbi čl. 757 nije jednak nasljednom dijelu bračnog zakonitog djeteta i ovisi o ostalim zakonskim nasljednicima.⁶⁷ Utvrđivanje očinstva djeteta rođenog izvan braka dopušteno je tek 16. studenoga 1912.⁶⁸, no sudovi su bili vrlo zahtjevni u traženju dokaza koji potvrđuju očinstvo. Razlog nemogućnosti utvrđivanja očinstva mnogi nalaze u tome što je zakonodavac smatrao brak temeljem društvenog poretka u kojem vlasništvo ima prednost pred očinskom odgovornošću.⁶⁹ Zabrana utvrđivanja očinstva bila je i način kontrole ponašanja žena. Utvrđivanje majčinstva je dopušteno.

Djeca duguju poštovanje ocu i majci⁷⁰, no samo otac ima očinsku vlast odnosno pravo nadzora nad njima do punoljetnosti. On se skrbi o djeci i brine se o vlasništvu koje se tiče dječje koristi.

---

⁶⁶ Tako Alinčić, M., *op. cit.* u bilj. 29, str. 1166.

⁶⁷ O suprotnim stavovima zakonodavca koji priznaje prava izvanbračnog djeteta u Zakonu o nasljeđivanju i pravu izvanbračne djece prema *Code civilu* vidi Brissaud, J., *A history of french private law*, Boston, 1912., str. 212.

⁶⁸ Tako Amos, M., *op. cit.* u bilj. 53, str. 227.

No, još 1900. godine održana je Druga međunarodna konferencija ženskih organizacija i institucija na kojoj se raspravljalo o tom problemu.

⁶⁹ Tako Fuchs, R., *Seduction, Paternity and the Law in Fin de Siecle France*, *Journal of Modern History*, vol. 72, br. 4., Chicago, 2000., str. 955. Dostupno na <http://jstor.org/stable/3079602> (5. svibnja 2010.).

⁷⁰ Unatoč Napoleonovu mišljenju prema kojem "žene ne treba smatrati jednakima muškarcima. U stvarnosti nisu više od strojeva za rađanje". Cit. preuzet iz Mason, D., *op. cit.* u bilj. 42, str. 34.

Nakon očeve smrti majka može biti skrbnik svojoj djeci. Ali otac može prije smrti ili u oporuci imenovati posebno vijeće koje će odobravati akte (ili samo posebno navedene akte) vezane uz njezino djelovanje kao skrbnika. Ako se majka udaje drugi put, a skrbnik je svojoj djeci, obiteljsko vijeće mora prema članku 395, bez obzira na to je li imenovano već prije, potvrditi njezino skrbništvo nad djecom.

Činjenica da je posvojenje (čl. 343) bilo dopušteno samo osobama starijim od pedeset godina (dakle oni za koje je sigurno da neće imati djece), koji nisu imali djece niti zakonitih potomaka te su najmanje petnaest godina stariji od osobe koju posvajaju, govori o važnosti očuvanja vlasništva u krugu onih koje veže krv, odnosno zajednički predak. To je još jedan pokazatelj patrijarhalnog društva koje nastoji po svaku cijenu očuvati obitelj bez uljeza koji mogu potkopati njezinu materijalnu osnovu, a time i snagu novog društva.

6. ZAKLJUČAK

Unatoč velikom razočaranju koje su žene dočekale nakon Revolucije, pa i mnoštvu izvora koji smatraju da je za žene *Code civil* povratak na feudalne uvjete, čini se da za odredbe *Code civila* možemo naći objašnjenje, ako ne i opravdanje. Za ženu su se, iako pod dominacijom muža, dogodile promjene koje su njezin položaj učinile bar podnošljivijim. *Code civil* zadržao je pravo žene na zahtjev za razvod braka, omogućio priznanje izvanbračne djece (iako im time nije osigurao položaj bračne), stavio očinsku vlast u okvire... U suprotnim slučajevima valja uzeti u obzir raspoloženje društva, tradiciju, moral, ekonomske uvjete i cjelovitu sliku postrevolucionarnog vremena koje je muškarca još jednom potvrdilo kao glavu obitelji. Dakako, Zakon iz 1972. godine za položaj žene značio je više, no njegovo održanje nije bilo moguće u neustaljenom političkom sustavu koji nije, osim djelomično na ideološkom planu, definirao politiku prema ženama. Činjenicu da je bio moderniji od mnogih današnjih zakona umanjuje činjenica da je za velik dio populacije (seosko stanovništvo i stanovništvo koje ga nije moglo razumjeti zbog tradicije, utjecaja Crkve, loših ekonomskih uvjeta, neobrazovanosti) bio neprimjenjiv. Ostaje pitanje kakav bi *Code civil* bio da nije bilo tog prethodnog zakona. *Code civil* ga je mnogostruko nadživio, pa i u usporedbi sa suvremenim pravom, možemo za *Code civil* reći da je bio, ako ne korak naprijed, onda barem korak u mjestu, a nikako korak unatrag. Dakako, i ovdje moramo načiniti rezervu koja se u području obiteljskog prava odnosi na odredbe o zatvaranju preljubnice, nemogućnost utvrđivanja očinstva, skrbništvo muža itd. Ali, nisu li neki od tih instituta zadržani do

nedavno? Na primjer, razvod braka nije postojao u nekim pravnim sustavima do 70-ih godina 20. st., pa i poslije (npr. Irska), a utvrđivanje očinstva i danas je gotovo posvuda težak i neugodan postupak čije postojanje govori o izbjegavanju roditeljskih obveza i danas. Za oba zakona možemo reći da su pridonijela razvoju položaja žene u obitelji – prvi je bio napredniji, a drugi svojem vremenu i okolnostima primjereniji. To dakako ne znači da se s tom regulativom trebalo pomiriti, već da je ona na putu poboljšanja položaja žene u braku i obitelji imala možda ne zadovoljavajuću ali važnu ulogu. Vrijeme revolucije u Francuskoj može se smatrati vremenom presudnih promjena ne samo u razvoju muških već i ženskih prava,⁷¹ Ako pak postoji kritički osvrt i negativna ocjena te revolucionarne i postrevolucionarne pravne regulative (najčešće usmjeren na *Code civil*), trebamo je samo usporediti s nekim pravnim regulativama sredinom ili čak krajem 20. stoljeća.

Summary

Zrinka Erent – Sunko*

THE POSITION OF WOMEN IN TERMS OF FAMILY LAW IN FRANCE BETWEEN 1789 AND 1816 WITH AN ANALYSIS OF THE CODE CIVIL OF 1804

The issue of the basis for building contemporary family law regulations

The paper explores the scope of family law regulations in France after 1789, outlining the novelties of the 1792 law regulating marriage and the family, and analysing the text of the Code Civil, adopted in 1804, when the spirit of the Revolution had become diluted to the extent that natural rights were interpreted in accordance with the need to preserve the social order. In comparing these two laws one often forgets about the social conditions and a series of other factors affecting family relations and the position of women. One can thus gain the impression that the 1792 law is progressive, and that the scope of the Code Civil in this area is merely a return to the former situation, which

⁷¹ Vidi Sledziewski, E. G., *op. cit.* u bilj. 1, str. 33.

* Zrinka Erent – Sunko, Ph. D., Assistant Professor, Faculty of Law, University of Zagreb, Trg maršala Tita 14, Zagreb

makes for a poor basis for the development of women's rights. The truth lies in the middle, especially when taken into account that it is impossible to make an assessment of the impact on the development of the so-called "women's rights" in a comprehensive manner, but only by studying individual institutes and considering how they are placed in the context of the society which continues to undergo constant changes of government until the Third Republic.

Key words: French Revolution, Divorce Act 1792, Code civil, women's rights, divorce, paternal authority